

De kaken van de hel.

Twijfel aan de realiteit van een hel ontstond pas tijdens de Verlichting. Wat was eigenlijk de zin van een laatste oordeel? Waarom zouden mensen oneindig gepijnigd moeten worden als de zonden zelf eindig zijn? Is God dan zo onbarmhartig? Volgens *Voltaire* was het belachelijk als een arme kerel eeuwig gestraft zou worden, alleen omdat hij een geit had gestolen. En *David Hume* vond het eeuwige leven niet meer dan een hoogst onredelijke hersenschim.

Ook binnen de kerk ontstond discussie over het eeuwige leven. Zo verkondigde de Brit *James Relly* (1720-1778): "Als Christus voor iedereen is gestorven, dan zal iedereen worden gered." Het oude idee van de universele verlossing kwam vooral in de negentiende eeuw weer boven drijven. Origenes werd actueler dan ooit tevoren. Nieuwe vragen werden gesteld: Als God toch een verlossing garandeert en de mens ten slotte het goede zal verkiezen, wat is dan eigenlijk de zin geweest van Christus' offer? En waarom zou men verlost moeten worden, als er géén eeuwig

durende hel bestaat? Voor en tegenstanders buitelden over elkaar heen. De discussie is nog steeds onbeslist. Zij rust nu in de bureaulade van de theoloog.

Veel kerkgenootschappen onderschrijven officieel ook nu nog het geloof in een eeuwig durende straf. Maar mocht bijvoorbeeld een bisschop zijn toevlucht nemen tot dreigen met hel en verdoemenis dan zal het merendeel van zijn kudde hem wat meewarig aankijken. Het zijn alleen de traditionele katholieken en orthodoxe protestanten die nog in een eeuwig weeklagen en tandenknarsen geloven.

Driften

De reële hel mag dan verbannen zijn uit ons brein, als metafoor is de hel juist heel nadrukkelijk aanwezig. In de psychoanalyse verkent de patiënt, met zijn therapeut als gids, de donkere nacht van zijn ziel. Heeft hij deze beproeving doorstaan dan zal hij het relatieve paradijs van de geestelijke gezondheid bereiken. Een tocht langs vele pijnpunten. De hel als af-

spiegeling van geestelijk nood, als derivaat van onvervulde driften.

Ook in de literatuur heeft de hel zijn plaats behouden. De verlokkingen van de duivel vormen nog steeds een thema van gesprek. *Thomas Mann* en *James Joyce* lieten zich inspireren door onder andere Goethes 'Faust'. Nog zeer recent werd 'Les Liaisons Dangereuses' van *Pierre Choderlos de Laclos* verfilmd, een zondige intrige uit 1782.

En ten slotte is de hel in de twintigste eeuw ook werkelijkheid geworden. De onvoorstelbaar gruwelijke werkelijkheid van Auschwitz staat model voor het twintigste eeuwse kwaad. Dat deze genocide onovertroffen is blijkt alleen al uit de terminologie. De Nazi's zelf gebruikte de sluijterterm *Endlösung*. De snelle verbreiding van de term *Holocaust* illustreert de behoefte aan een woord, dat niet eerder voor andere massamoorden werd gebezigd. Holocaust betekent 'brandoffer'. Maar een brandoffer suggereert een hogere zin, een metafysisch gezichtspunt. En het is juist de zinloosheid van deze massamoord die zo kenmerkend is (historici geven tegenwoordig de voorkeur aan de hebreeuwse term *Shoah* omdat die naar de uitroeiing door de Nazi's verwijst zonder de van oorsprong religieuze notie van de term Holocaust).

Evenals de schilderijen van Jeroen Bosch is ook de werkelijkheid van Auschwitz op het netvlies blijven kleven. Het kamp vertegenwoordigt inderdaad de elementen van een middeleeuws kunstwerk: de crematoria voor het brandend vuur, de blaffende honden, een toegangspoort, stapels lijken en vooral: het laatste oordeel van *dr. Joseph Mengele*. Het denken in de tweede helft van de twintigste eeuw is er voor een belangrijk deel door bepaald. Filosofen en theologen gebruiken voor of na Auschwitz als tijdsaanduiding.

Deze hel kon echter pas werkelijkheid worden in de twintigste eeuw door de technische perfectie en de geoliede bureaucratie. Dit sinistere gegeven, dat deze barbarij mede mogelijk werd door een goed georganiseerde ambtenarij, is door *Hannah Arendt* 'de banaliteit van het kwaad' genoemd.

De hel was teruggekeerd op aarde. In het overige universum was geen plaats meer.